

М. О. ЛУЦЕНКО

Міжрегіональна Академія управління персоналом, м. Київ

ВЗАЄМОЗВ'ЯЗОК ДЕМОКРАТІЇ ТА ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА В УКРАЇНІ

Наукові праці МАУП, 2010, вип. 2(25), с. 130–133

Визначається взаємозв'язок демократії та громадянського суспільства в Україні. Рівновага між громадянським суспільством і державою є важливим фактором стабільного демократичного розвитку, а порушення її призводить до гіпертрофії владних структур, відчуженості і політичної безсилля народу. Загалом, структурні (інституційні) зміни ще не перейшли на культурний рівень і не сформували особистість, здатну захищати власні і суспільні інтереси та бути опорою демократії. Потрібні зусилля як широкого загалу, так і національної еліти, спрямовані на зміцнення інститутів і формування культури громадянського суспільства.

Свобода — це не плід, який дозріває під усіма небесами, тому вона доступна і не всім народам. Чим більше замислюєшся над цим принципом, який встановив французький правник, письменник, політичний мислитель Шарль-Луї де Монтеск'є, тим більше впевнюєшся в його істині, чим більше його заперечують, тим більше прикладів, які підтверджують цей принцип за допомогою доказів. Однією з характерних ознак сучасного історичного розвитку України є політизація всіх сторін життя нашого суспільства. Тому важливим постає питання про формування громадянського суспільства, про політичний плюралізм та політичну культуру особистості і суспільства як факторів, здатних визначати вектори державотворення в країні, особливо транзитного періоду розвитку.

Концепція громадянського суспільства сформувалася на зорі нового часу як усвідомлення переходу суспільства до демократичного алгоритму розвитку, до встановлення між членами суспільства тісних соціальних зв'язків, які забезпечують його силу і стійкість. Ідеї, які стали підґрунтям сучасних уявлень про громадянське суспільство, знаходимо в працях Т. Гоббса, Дж. Локка, Ж.-Ж. Руссо, Ш.-Л. Монтеск'є, А. де Токвіля, І. Канта, Г. В. Ф. Гегеля та ін. Значний внесок у розробку концепції громадянського суспільства, філософське осмислення її місця в умовах еволюції західного індустріального суспільства в інформаційне в другій половині ХХ ст. зробили

зарубіжні вчені. Цьому присвячені праці Е. Арато (США), Ю. Габермаса (ФРН), Е. Геллнера (США), Л. Даймонда (США), Т. Карозерса (США), Дж. Кіна (Великобританія), Дж. Коген (США), Ж.-Ф. Ліютара (Франція), І. Шапіро (США). Вітчизняні дослідники приділяли увагу висвітленню проблем становлення громадянського суспільства в посткомуністичний період. Слід відзначити праці С. Бобровник, О. Богінча, Г. Вайнштейна, В. Варивдіна, З. Голенкової, В. Головченка, О. Задоянчука, Т. Ковальчука, А. Колодій, О. Кочеткова, І. Левіна, А. Одинцової, Н. Онищенко, С. Перегудова, В. Полохала, Б. Поляруша, Г. Світи, В. Сіренка, В. Скиби, Л. Старецької, В. Хороса. Теорія громадянського суспільства ґрунтується на ідеї автономності та індивідуальної свободи громадян, обмеженої спільними інтересами, партнерській ролі держави у житті суспільства. Відносини і взаємовплив громадянського суспільства і держави — цих двох підсистем єдиної суспільної системи — є визначальними у забезпеченні демократичного поступу країни. Громадянське суспільство створює передумови для децентралізації державної влади шляхом передачі значної частини її повноважень органам самоорганізації та самоврядування громадян. Воно розвивається в умовах правової держави і є базою для забезпечення правового статусу країни [4]. Рівновага між громадянським суспільством і державою є важливим фактором стабільного демократичного розвитку, а порушення її веде до гіпертрофії владних структур.

тур, відчуженості і політичного безсилля народу. Взагалі, поняття “рівновага” є філософською категорією, тому однозначну сутність його розкрити доволі важко, хоча воно і використовується у багатьох суспільних галузях знань. Але політичне розуміння поняття рівноваги між громадянським суспільством і державою є ланцюгом, який складається з послідовних частин, взаємопов’язаних між собою. Зокрема, Гегель доводив, що такі відносини є діалектичними, тобто розмежованими і об’єктивно поєднаними одночасно. Аналізуючи демократичний принцип розвитку, наведемо приклад так званих “терезів” рівноваги, на яких, з одного боку, вбачаємо громадянське суспільство, а з другого — державу. На нашу думку, для того щоб існував баланс у демократичному розвитку країни, яка прагне до світового визнання і насамперед визнання народом своєї країни, на “терезах” рівноваги має бути динамічна рівність двох найважливіших складових: самоврядних громадських організацій і спільнот та інститутів публічної влади. Українські реалії, на жаль, інші. У країні маємо державу, але не маємо розвиненого громадянського суспільства. Через це гальмується розвиток інших сфер життєдіяльності людини. Важливим елементом громадянськості суспільства є розуміння того, що ми робимо, відчуваємо і створюємо. Недарма, англійський філософ, політик Дж. Локк говорив, що результати на фініші залежать від самої людини.

Насамперед, теоретичним підґрунтям усіх новочасних концепцій громадянського суспільства були певні філософсько-історичні і соціально-філософські принципи. Такими передусім слід визнати концепцію природного права і похідну від неї доктрину суспільного договору. З цих філософських підвалин випливала загальноспільна трактація природи громадянського суспільства. Для цього часу стає типовою точка зору, що громадянське суспільство — це певний тип держави, який виникає внаслідок суспільного договору, для захисту природних прав і свобод особистості. Розбіжності в поглядах між мислителями починаються найчастіше на рівні оцінок тієї чи іншої конкретної держави.

Британська думка: Томас Гоббс, Джон Локк. Перший варіант репрезентується соціальною філософією Томаса Гоббса. “Воля держави, — пише Гоббс, — є воля тієї людини, якій доручена верховна влада”. Більше того, на його думку, той, хто має верховну владу, не пов’язаний відповідальністю ані перед законами, ані перед громадянами. І навпаки, громадяни відповідальні як перед законом,

так і перед сувереном. Вони не мають жодних прав стосовно монарха, за винятком тільки тих, яких він поступився добровільно. Гоббс майже повністю виключає будь-які можливості впливу громадян на владу. Він різко засуджує опір народу легітимній владі. Лише в єдиному випадку він визнає можливість непокорі владі: коли виникає небезпека самозбереженню людини. Тобто, тільки право на життя, на його думку, є абсолютним природним правом людини. Наступний крок щодо розвитку концепції громадянського суспільства зроблено Джоном Локком. Він вважав, що передумовою громадянського суспільства є стан, в якому “кожна окрема особистість, незважаючи на ранг, мала б рівновагу з іншими, найостаннішими людьми... Встановити такі умови, за яких ніхто не міг би за власною волею позбавитись сили закону”. І далі загальне резюме: “Для жодної людини, яка належить громадянському суспільству, не може бути зроблено винятком із законів цього суспільства”. У зв’язку з цим, Локк вважає передусім за необхідне: 1) приборкати “левіафана”, тобто повернути верховну владу до лона закону; 2) джерелом влади в державі зробити народ.

Французька думка: Жан-Жак Руссо. Одним з духовних репрезентантів плеяди неопітів доби Просвітництва був Ж.-Ж. Руссо. У духовну історію Європи він входить як один з авторів концепції “суспільного договору”, яка, в його тлумаченні, розглядається як каркас взаємовідносин суспільства і держави. “Суспільний договір, — зауважує Руссо, — це асоціація, що утворюється для захисту особистості, власності і громадянської свободи індивідів, кожний з яких підкоряє себе спільній волі. Після ухвалення “суспільного договору” виникає цілісний суспільний і моральний організм, назва якому — держава... Реставрація суспільної гармонії, втраченої внаслідок зруйнування суспільного стану, можлива лише завдяки реалізації принципу народного суверенітету, що мусить постати замість державного суверенітету”. У такий спосіб пропонується проект створення нового типу політичної організації, яка, на думку Руссо, приведе до скасування держави і уряду в традиційному плані. Ця мета може бути досягнена за рахунок нового одержавлення громадянського суспільства. Кожен громадянин у такій державі мусить стати чиновником, посадовою особою держави, що виконує певну функцію. Тобто мова йде про створення тоталітарної держави, де громадянське суспільство поглинається політичною силою держави.

Німецька думка: Георг Вільгельм Фрідріх Гегель. Вчення Руссо про загальну волю істотно вплину-

ло на політичну філософію Гегеля. Хоча, відразу зауважимо, що гегелівська концепція громадянського суспільства принципово відрізняється від руссоїстської. Саме Гегель піддав найбільш ґрунтовному філософському аналізу соціальний феномен, який отримав назву громадянського суспільства. “У своїй “філософії права”, — слухно зауважує В. І. Шинкарук, — він узагальнив цивілізаційні здобутки буржуазного суспільства, що утверджувались тоді в Європі, у понятті громадянського суспільства як основи правової держави”. Спочатку необхідно підкреслити два моменти. По-перше, від Гегеля починається стара традиція чіткого свідомого розмежування політичної держави і громадянського суспільства. Останнє для нього, це сфера суспільного життя, що знаходиться між сім’єю і державою, це сфера приватного, особистого життя індивідів, які разом з тим своєю діяльністю створюють суспільство. “Одним принципом громадянського суспільства є конкретна особа, котра є для себе як особлива мета... В громадянському суспільстві кожний для себе — мета, все решта для нього ніщо”. По-друге, Гегель перший в історії філософської думки, хто поставився до феномена громадянського суспільства історично. Для нього це необхідна фаза розвитку об’єктивного духу, а якщо ще точніше, то фаза розвитку звичаєвості. Тому всі оцінки громадянського суспільства про його розумність, нерозумність, доцільність, недоцільність, бажаність, небажаність тощо, в його трактації, мають сенс тільки в історичному аспекті [5].

Насамперед у теоретичному аспекті необхідно вдосконалювати наукове розуміння правової держави і громадянського суспільства (сьогодні фактично ці дві категорії, зазвичай, вживаються разом). Такі поняття, як “суспільство” і “державна”, пройшли тривалий період еволюції сутнісного тлумачення. Державна стає органом подолання соціальних протиріч, урахування і координації інтересів різних груп населення, проведення в життя таких рішень, які б позитивно сприймалися різними верствами суспільства, її мета — за допомогою соціальної політики, забезпечення рівності та умов політичної співучасті об’єднати народи, стабілізувати соціальну, правову та економічну системи, забезпечити їх прогресивну еволюцію. Для України це особливо актуально, тому що правлячий нині режим, за яким стоять інтереси фінансово-промислових олігархічних кланів, скомпрометував саму ідею ринкових перетворень. А саме довіра до уряду, до системи державно-правових інститутів є вирішальною передумовою еконо-

мічного, соціального та політичного зростання. Магістральним шляхом розвитку держави в сучасних умовах є її трансформація в демократично-соціальну правову державу.

За роки незалежності в Україні склалась мережа інститутів громадянського суспільства, розвивається політичний плюралізм, завдяки яким суспільне життя набуло певних рис громадянського суспільства, рис, які істотно відрізняють його від організації життя за комуністичного режиму. Розглядаючи сучасне громадянське суспільство, за своєю природою йому органічно ближче індивідуалізм (за теоретичними знаннями). Але маю суперечні думки з цього приводу. Однозначно, що при визначенні поняття “громадянського суспільства” маємо на увазі індивіда, кожного окремого громадянина, який певним чином має незалежний спосіб життя згідно з принципами рівності, свободи в межах ознак тих суспільно-політичних заданостей, у сприйнятті і несприйнятті яких громадянин бере участь на рівних правах і засадах з іншими громадянами. З цього розуміння можна виокремити і ознаки колективізму: рівність, ознаки суспільно-політичних властивостей [11]. Отже, на нашу думку, для розвитку громадянського суспільства потрібні елементи індивідуалізму та колективізму, що базуватимуться на демократичних цінностях, на цінностях, які сприятимуть розвитку людини як індивіда, і як члена суспільства. Формально існує правове поле, необхідне для захисту прав особи та для її добровільної участі у вирішенні громадських справ. З утвердженням інституту приватної власності були утворені приватні школи, вищі навчальні заклади, культурно-освітні установи, які також є проявом громадянського суспільства в демократичній державі. Розвивається благодійництво як форма громадської діяльності. З’явилося багато приватних ЗМІ. Поки що в країні існують значні проблеми з їх незалежністю та свободою слова, однак є і рух (у журналістському середовищі і поза ним), спрямований на виправлення ситуації.

Разом з тим, громадянське суспільство в Україні поки що не заявило про себе як центр сили, з яким би мусили рахуватися владні структури, не стало противагою владі. Вкрай потрібні радикальні зрушення в системі цінностей, у характері стосунків між державою і громадянином (суспільством), у судово-правовій системі. Покладання на “зв’язки” при захисті особистих інтересів і на “керівництво” при розв’язанні суспільних проблем, так само як і мовчазне сприйняття зловживань під час виборів і референдумів, свідчать

про те, що політична культура громадськості як визначальний фактор рівня суспільного розвитку в Україні залишається на недостатньому рівні. Заважають вкорінені у масовій свідомості стереотипи тоталітарного минулого, у тому числі й персоналістські орієнтації більшої частини людей; їх сподівання на те, що порятунок прийде від “сильного лідера” і як наслідок — вичікувальна позиція замість громадянської активності. Загалом, можна сказати, що структурні (інституційні) зміни поки що не перейшли на культурний рівень і не сформували особистість, здатну захищати власні і суспільні інтереси та бути опорою демократії. Потрібні зусилля як широкого загалу, так і національної еліти, спрямовані на зміцнення інститутів і формування культури громадянського суспільства.

На сучасному етапі політичного розвитку в Україні відчувається особливо гостра потреба саме в реальних, що мають практичну спрямованість, політичних знаннях людини, за допомогою яких вона могла б вплинути на політичну владу, взяти активну участь у політичному житті. На нашу думку, теорія громадянського суспільства, досвід його розвитку в інших країнах, безперечно, має велике значення для України, але адекватний аналіз саме українського суспільства приведе до розуміння і розв'язання конфліктів різного забарвлення на всіх ступенях розбудови громадянського суспільства. Україна визначила орієнтацію свого розвитку — побудова демократичної, соціально-правової держави. Та коли в цьому розумінні йдеться про вищий політичний, але абстрактний ідеал, то уявити собі будь-яку конкретну картину остаточної досконалості

неможливо. Може йтися лише про безкінечний процес еволюції.

Література

1. Варывдин В. А. Гражданское общество // Социально-политический журнал. — 1992. — № 8. — С. 27.
2. Воловик В. Політична культура і влада // Людина і влада. — 2000. — № 11–12. — С. 14.
3. Габермас Ю. Структурні перетворення у сфері відкритості. Дослідження категорії громадське суспільство. — Л.: Літопис, 2000. — 318 с.
4. Гаджиев К. С. Концепция гражданского общества: идейные истоки и основные вехи формирования // Вопр. философии. — 1991. — № 7. — С. 30.
5. Гегель Г. В. Ф. Основы философии права, або природне право і державознавство. — К.: Юніверс, 2000. — 329 с.
6. Громадянське суспільство в Україні: проблема становлення / В. Ф. Сіренко, С. Б. Борвін, О. І. Богніч, В. В. Головченко та ін.; НАН України, Ін-т держави і права. — К.: Логос, 1997. — 124 с.
7. Кін Джон. Громадянське суспільство. Старі образи, нове бачення. — К.: КІС; АНОД, 2000. — 192 с.
8. Колодій А. На шляху до громадянського суспільства. Л.: Червона калина, 2002. — 276 с.
9. Поппер Карл. Відкрите суспільство та його вороги. Т. I. У полоні Платонових чарів / Пер. з англ. О. Коваленко. — К.: Основи, 1994. — 444 с.
10. Поппер Карл. Відкрите суспільство та його вороги. Т. II. Спалах пророцтва: Гегель, Маркс та послідовники / Пер. з англ. О. Буценко. — К.: Основи, 1994. — 494 с.
11. Розенблюм Н. Громадянські суспільства: лібералізм і моральні впливи плюралізму // Незалежний культурологічний часопис. — 2001. — № 21. — С. 29.
12. Рябчук М. Дилеми українського Фауста: громадянське суспільство і “розбудова держави”. — К.: Критика, 2000. — 272 с.

Ставши на шлях демократичного розвитку, українське суспільство має подолати недовіру до влади і відчуження значної частини українського народу від громадського життя і політики; використати засоби громадянського суспільства для зменшення всевладдя державних чиновників і для того, щоб формально демократичні інститути влади почали керуватися принципами демократії на практиці.

Став на путь демократического развития, украинское общество должно преодолеть недоверие к власти и отчуждению значительной части украинского народа от общественной жизни и политики; использовать средства гражданского общества для уменьшения всевластия государственных чиновников и для того, чтобы формально демократические институты власти стали руководствоваться принципами демократии на практике.

Becoming on the way of democratic development, Ukrainian society must overcome a mistrust to power and alienation of considerable part of the Ukrainian people from public life and policy; to use facilities of civil society for diminishing of absolute power of public administrators and in order that legalistically the democratic institutes of power began to follow principles of democracy in practice.

Надійшла 14 квітня 2010 р.